

БАЛКАНИЗМИТЕ ВО ЧЕТИРИЈАЗИЧНИКОТ НА ЃОРЃИ ПУЛЕВСКИ

Лексиката е најдинамичниот и најчувствителниот слој во јазикот. Сите промени во географското и во социјалното окружување во кое е поставен еден јазик, најпрвин се отсликуваат во лексиката.

„Во однос на промените на речникот, три основни прашања се поставуваат на преден план: 1. до колку се зачувани старите модели за изведување на зборови; 2. до колку се изградиле некои нови начини на зборообразување; 3. каков обем имало заемањето на зборови и фразеолошки изрази од туѓите јазици“ (Б. Конески, 1986).

„Во изградувањето на речникот на нашиот јазик можеме да изделиме, сосем условно, три основни фази. Во првата фаза претежен бил контактот со грчкиот јазик, од кој навлегуваат голем број заемки. Втората фаза е фазата на турското влијание, што достигнува свој врв, но и упадок, во текот на минатиот¹ век. Третата фаза е современата состојба на нашиот јазик во однос на изградувањето на речникот. Нејзините почетоци совпаѓаат со почетоките на создавање на современ македонски писмен јазик во минатиот век. Таа се карактеризира со приклон кон словенското наследство во зборообразувањето, како и со усвојување на оној фонд зборови што спаѓа во интернационална лексика“ (Б. Конески, 1986). Овие согледувања на Б. Конески би ги прошириле и со неколку констатации за развојот и промените на лексиката во поново време (од крајот на 20. век до почетокот на 21. век). Се работи за влијанија на два сосема различни јазици, во различни временски периоди (не многу оддалечени еден од друг). Првото влијание е влијанието на српскиот јазик, како неофицијално поставен, еден вид на „службен“ јазик во СФРЈ. Второто, особено силно влијание со кое се соочуваме во денешно време е влијанието на англискиот јазик.

Предмет на овој труд ќе биде еден друг вид на јазично влијание – влијанието на балканските јазици еден на друг, и тоа на план на лексиката. На временски план, ќе се задржиме на состојбата од 19. век, отсликана во „Речникот от четири јазика“ (1873 година), од Ѓорѓи М. Пулевски.

¹ Авторот мисли на 19. век.

Четиријазичникот на Пулевски е речник во кој зборовите се групирани по семантички области и на македонските зборови (и многу често во истата јазична паралела – на српските) им се приведуваат соодветни албански, турски и грчки зборови. Се работи значи за речник во кој е собрана лексиката на неколку балкански јазици. Како *балканизми* ги определуваме оние зборови што во Речникот на Пулевски ги среќаваме барем во три од јазиците (јазичните паралели). Оваа методолошка постапка ја одбравме како најпрактична, иако и таа може да има свои слабости: се работи за јазичен материјал од 19. век и за автор за кого не можеме со сигурност да знаеме колку ги познавал другите (немајчините) јазици претставени во Речникот (нашите анализи покажаа дека Пулевски солидно ги познавал овие јазици).

Како балканизми ги сретнавме²:

1. Поземни нареченија или именованија

ђолъ а. ђоли т. ђолъ

чешма, чесма а. чешма т. чешме

2. Наименование направи човечки и нареченъ

дућанъ, а. дућан, т. дућанъ

меяна, а. нь анъ, т. Анъ

3. Наречение каменя и метали

мермеръ, а. гуръ (со значење `камен`) мермери, т. мермеръ таши (`камен`), гр. мармаро

ясписъ, а. и гр. ясписъ

смарагдъ, а. гуръ смарагди, гр. смарагдосъ

4. У составу човечком наречение

мустаћи а. мустећи, гр. мустаћа, мутра

дамари а. дамаратъ, т. дамарлларъ

ћорафъ, а. ћоръ, т. ћоръ

5. Наречение обллеклло одѣлло човечко

чораби, а. чарапатъ, т. чораплларъ, гр. цурапја

каллчини, а. калљинатъ, т. каллчинлларъ, гр. колцуња, каллчесъ

² Лексемите ги приведуваме онака како што се групирани по семантички области во Речникот. Ја приведуваме првин македонската лексема, а потоа соодветните лексеми од другите јазични паралели, во форма во која ги среќаваме во Речникот. Ако во речничката статија на македонската страна има повеќе лексеми, ја приведуваме само онаа што ја оквалификувавме како балканска.

чизми, а. чизметъ, т. чизме

папучи, а. капуця, т. папучъ, гр. папуця

6. Наречение потреба материялъ за одело

бобаћъ, памбукъ, а. памбукъ, т. памбукъ, гр. бобаћи, бабаћи

чо̀ва, чо̀а, а. цо̀а т. чо̀ва, гр. цо̀ха, чо̀ха

7. Наречение нанисъ и постели

пафти т. пафталларъ, гр. пафтесъ

8. Наречение покућнина, покућанство, судови

пачавра (мијалка), а. пачавра, т. пачавра гр. пацавура

ле҃енъ, а. ле҃енъ, т. леенъ, гр. легани

терезии, терезије а. терезите, т. терезилеръ,

сандукъ, а. сандъкъ, гр. сандући

фарошъ (сметоносець), а. фарошъ, т. фаршъ гр. тофароши³

пиперница, биберница т. биберликъ, гр. пиперотиконъ

9. Наречение затвори кућевни и подобно

доллапъ, а. доллапъ, т. доллапъ, гр. доллапи

рафъ(полица), т. рафтъ, гр. рафъ

одая, а. ода, т. ода гр. оданъ

ћоше, а. ћоше, т. ћоше

10. Наречение грађа

табанъ (венчаница), а. табани т. табанъ

11. Наречение мрсъ и готвено

пастрма а. паштърмъ, пастрмъ, т. пастърма, гр. пастърма

12. Наречение царство скотова

биоллъ, биволлъ, а. булъ, вувалъ

бијолица, биволица а. бивлицъ, гр. вувала

13. Наречение пернати созданија

пупунецъ, а. пупъза, т. пупоскушу (според Речникот, кушъ – птица), гр. пупосъ

ллабудъ, т. лембетъ, гр. олембетос

паунъ, а. зокъ (според Речникот со значење - птица) пауни, т. мбаунъ таусъ

(според Речникот таукъ – кокошка), гр. пагонъ

14. Наречение дрѣва и нѣини части

³ На некои места во Речникот, Пулевски именката на грчка страна ја приведува заедно со членот (пишувајќи ги слеано). Таков е и овој пример.

чамъ, т. чамъ, гр. чами

церъ, а. ħаръ, чари, гр. чери

дафина, а. дафна, гр. идафни

15. Наречение родни дрва

юрма, а. урми, т. курма, гр. урмесь

костень, а. гьштенъ, т. ħестене, гр. кастано

лимонъ, а. лимонъ, т. лимонъ, гр. лимони

пртокалль, а. пртокалль, т. портокалль, гр. портокали

черешна, трешня, т. ħиресь, гр. ħираси, ħирасја

мушулла, зерделия, а. мушмуллъ, т. зердели, мушмулла

бадемъ, а. бадемъ, т. бадемъ

16. Наречение дивини, зверки

маумунъ, а. маумунъ, т. маумунъ, гр. маумуни

17. Наречение рана човечка

елда, а. елда, т. елда, гр. елдонъ

леблебыи, а. леблебите, т. леблеби, гр. леблебидесь

прошь, а. прась, т. праса, гр. праши

арпацикъ, а. арпацикъ, т. арпажикъ, гр. арпацики, кромидоспоро

пиперки, т. биберь, гр. пиперъсь

патлицанъ, а. ны патлицанъ, т. патлижанъ, гр. милџани

моръ патлицанъ, а. моръ патлицанъ, т. моръ патличанъ, гр. моръ милџано

бамя, а. бамя, т. бамя, гр. бамя

спанаћъ, а. спанаћъ, т. спанаћъ, гр. спанаћи

ллобода, а. ллободъ, т. ллобода, гр. ллободя

бакла (бобъ), а. баклла, т. баклла

18. Наречение риби и посна мрсъ

шарллаганъ (улѣ), а. шарллаганъ, т. шарллаанъ, гр. шарллагани

лаћерда, т. лаћерда, гр. лаћерда

турна, штука, а. туртъ пешку (- риба), т. турна бальги (-риба)

прълуди (школки), т. прълудалларъ, гр. порлидись

19. Наречение муви и мрави

бумбаръ, а. бумбалль, т. бомбаръ

20. Наречение художници занати човечки

саатчия, а. саатчи, т. саатчи уста (- мајстор)

терзия, а. терзи, т. терзи

занати, а. занатчиите, т. занатчиликъ

менгене (стега), а. менгене, т. менгене

чекичъ а. чекичъ, т. чекичъ

кавеллъ, т. каваллъ, гр. авллось

сертме (мрежа), а. сертме, т. сертме

21. Аллати. Сечива.

коса, а. коса, гр. кося

22. Наречение потреби војнички

барьякъ, а. бајракъ, т. бајракъ

топъ, а. топъ, т. топъ

23. Наречение потреба писанъ и подобно

дивить (мастилница), а. дивити т. дивидъ

мураћепъ (мастилло), а. мераћипъ, т. мураћепъ

табакъ а. табакъ, т. табакъ

сунђеръ, а. и т. сунђеръ, гр. спонгари

24. Наречение роднинъ, сродства

кумъ, а. кумбаръ, гр. нуносъ, кумбаросъ

25. Наречение изгледи човечки и доказиваня други

комшыи, а. комшитъ, т. коншулларъ

26. Наречение потреби за тръпенза

ракия, а. раки, т. раки, гр. раћи

чорбаллокъ, т. чорбаликъ, гр. чорвалићи

27. Куповине куповнъ

шећеръ, а. и т. шећеръ

28. Потреби терзиски, кроячки

аршинъ, ендезе (ллакоть), а. ендезе, т. ендезе, аршинъ

утия, пеглла, а. утеи, т. ути, уту, гр. пегллаисъ

29. Болести човечки

улера, холера, а. куляра, т. улера, гр. холера

30. Потреба овчарска, чобанска

станъ (бачилло), а. стани, гр. стани

катранъ, а. и т. катранъ, гр. катрани
аранъ, араръ, а. и гр. араръ
одация (редаръ), а. и т. одаци, гр. одацисъ
ћеая (скотоводецъ), а. чехаи, т. ћеая, гр. ћехаясь

31. Потреби ћиражиски

торби (во мн.), т. торбалларъ, торвадесъ

Во семантичката целина што се однесува на „мерите и мерењето“, ги сретнавме лексемите: ока (во соодветни варијати и во албанската, турската и грчката паралела), оканица (а., т., гр.), драмъ, драма (и во а., т., гр. паралела), кантаръ (во а. и т. паралела).

Во примерите што следат, македонската страна е оштетена. Во другите јазични паралели сретнавме лексеми што се употребуваат и денес во соодветна форма во македонскиот јазик. Ќе приведеме некои од нив:

сачъ, а. сачи, т. сачъ, гр. тосачи
маша, а. и т. маша
амбаръ, а. амбаръ, т. анбаръ, гр. амбари
дирекъ, а. и т. дирекъ
самарица, а. самари, т. семеръ, гр. самари
букача (совеляга), а. буфъ, гр. обухосъ
трендафилъ, а. трендафили, гр. трирдафилло
каранфилъ, а. карафили, гр. коста, гарофалло
босилекъ, а. босилекъ, гр. василиконъ
наутъ (нуфутъ), а. наутъ, т. нухутъ
салата, а. салатъ, т. саллата
(кићанка), т. пускулъ, гр. пускули
џамаданъ, а. жамаданъ, т. жамаданъ, гр. џамадани
(елек), а. елеку, т. елекъ, гр. елећи
(долама), а. доллама, т. доллама, гр. ту долама

Како што може да се види од приведените примери, најголем дел од балканизмите се именки. При тоа, најголем дел од балканизмите се од областа на именувањето на човечката храна и во именувањето на предмети од домаќинството, потоа во областа на именувањето на т.н. „родни дрва“ и во областа на човековите занаети. По застапеност, следуваат балканизми во именувањето на „овчарските потреби“, човечкото облекло, „рибите и посната

мрсь“, деловите од куќите, мерењето и сл. Ова сведочи за **видот на контактот** на населението на Балканските простори. Контактот бил во практичниот, секојдневен живот: во трговијата, занаетите, потребите за облекување, исхрана.

Ако се осврнеме на потеклото на балканизмите, ќе забележиме дека најголем дел од нив се турцизми (*чешма, ђолъ, чораби, чизми, папучи, памбукъ, чова, сандукъ, доллапъ, рафъ, чамъ, юрма, бадемъ, елда, бамя, бакла, чекичъ, кавеллъ, табакъ, сунђеръ* /се смета за балкански турцизам со грчко потекло/, *ракия, чорбаллокъ, шеђеръ, катранъ, сачъ, маша, дирекъ, наутъ, елекъ, фута, бофча, тава, ченгелъ*); потоа следуваат во помал број грцизмите (*мустаћи, мермеръ* /грцизам навлезен преку турскиот јазик/, *смарагдъ, леђенъ, дафина, костенъ, пртокалль, кокаръ, спанаћ, лађерда* /балк. Грцизам од латинско потекло/, *трендафилъ, каранфилъ, протуђеръ, босилекъ, самарица, менгене* /грцизам навлезен преку турскиот јазик/, *драмъ*) и лексемите од словенско потекло (*пупунецъ* /според П. Скок⁴ прасловенска именка со оноματοпејски корен/, *лабудъ, черешина/трешня* /може да се работи за индоевропски корен, бидејќи со фонетски разновидности го среќаваме и во романските, германските јазици, грчки, турски и албански/, *ллобода, коса, станъ* /бачилло/. Се среќаваат и лексеми што водат потекло од латинскиот, италијанскиот романскиот јазик⁵.

Интересно е тоа што повеќето од приведените балканизми и денес се употребуваат во современиот македонски јазик (некои од нив со незначителни фонетски разновидности), без понагласено чувство дека не ѝ припаѓаат на словенската лексика: *чешма, мустаќи, чорапи, чизми, папучи, калчини, памук, леђен, сандак, коше, бивол, пупунец, лебед, паун, бамја, спанаќ, чекич, сунђер, ракија, шеќер, чорбалок, торба, маша, сач, трендафил, каранфил, елек*.

Она што ни остави особен впечаток, работејќи на лексиката во Четиријазичникот на Пулевски беше неговата грижа за чистотата на јазикот. Во македонската јазична паралела сретнавме веќе подзаборавени македонски (словенски) лексеми кои стојат покрај соодветни туѓи лексеми (најчесто турцизми) кои ги среќаваме и денес во македонскиот јазик, особено во неговиот разговорен стил. Пр⁶. *постела, простирка* (за *душек*), *шареница* (за *ќилим*), *перница, подглавница* (за *јастук*), *ложник* (за *јорган*), *поклоп* (за *капак*),

⁴ Во Р. Skok, 1971, 1972, 1973.

⁵ За ова повеќе, в. В. Николовска, „Лексиката во делата на Ѓорѓи Пулевски“, 2006 (докторска дисертација).

⁶ Примерите ги приведуваме во современа транскрипција.

т(о)лчило (за кускија), печеница (за кебап), род, плод (за берикет), купувач (за муштерија), дрозден (за билбил), риза (за пешкир), димник (за оџак), струг (за ренде), зрно (за куришум), црка (за кутлача), стега (за менгеме), петлица, петалка (за копче), пртеници (за чорапи), скорни (за чизми), скутина (за бовча, кецела, фута), легало (за кревет), промена, премена (за облека), низалка, низа (за гердан), житница (за амбар), ризинче (за марама), ластар, младина (за фидан).

Виолета Николовска

ЛИТЕРАТУРА

1. Ѓ. Пулџвски, „Речник от четири јазика“, Београд, 1873.
2. Б. Конески, „Историја на македонскиот јазик“, *Култура*, Скопје, 1986.
3. В. Николовска, „Лескиката во делата на Ѓ. Пулевски“, 2006 (докторска дисертација).
4. Р. Skok, “Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika”, *JAZU*, Zagreb, 1971, 1972, 1973.